

ETAPY STANDARYZACJI JĘZYKA BOŚNIACKIEGO

ROBERT BOŃKOWSKI

Uniwersytet Śląski

Rozpad Jugosławii spowodował nie tylko usamodzielnienie się narodów ją tworzących, ale także, poprzez odpowiednie wpisy w ustawach zasadniczych nowo powstałych państw, doprowadził do usamodzielnienia się / powstania nowych języków standardowych. O ile rozpad dwuwariantowego języka serbsko-chorwackiego¹⁰ ze wschodnim wariantem belgradzkim i zachodnim zagrzebskim / usamodzielnienie się języków serbskiego i chorwackiego można traktować jako naturalną, konsekwentną¹¹ kontynuację polityki językowej w Chorwacji w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku, o tyle wyodrębnienie się dwóch innych, nowych języków powstałych na bazie tego samego, rozległego i niejednolitego dialektu sztokawskiego – języków bośniackiego i czarnogórskiego – stanowi w językoznawstwie słowiańskim novum i to nie tylko pod kątem powstania / wyodrębnienia się języków, ale także pod kątem samego procesu standaryzacji.

Jeden z modeli standaryzacji, funkcjonujący we współczesnej socjolingwistyce, przedstawił serbski językoznawca Milorad Radovanović. Według niego, w dużym uproszczeniu, standaryzacja jest ciągiem układających się procesów, czynności, które posiadają nieprzerwany i cykliczny charakter, a kolejność tych czynności jest ściśle sprecyzowana (dowolny jest jedynie wybór pierwszej fazy rozpoczynającej drugą i kolejne etapy standaryzacji). Jego model sprowadza się zatem do następujących dziesięciu etapów:

- 1/ selekcji (wyboru normy);
- 2/ deskrypcji (opisu normy);
- 3/ kodyfikacji (zawężaniu normy);
- 4/ elaboracji (rozpowszechnianiu skodyfikowanego standardu);
- 5/ akceptacji (oficjalnym uznaniu normy);
- 6/ implementacji (przyjęcie normy w praktyce);
- 7/ ekspansji (poszerzeniu normy – w praktyce wypieraniu lokalnych odmian i wariantów językowych);
- 8/ kultywacji (działania instytucji kulturalno-oświatowych w celu pielęgnowania i dbania o rozwój normy);
- 9/ ewaluacji (weryfikacji pod kątem zaspokajania przez normę potrzeb kulturowych i komunikacyjnych społeczeństwa);
- 10/ rekonstrukcji (reformy).

W związku z tym znów rozpoczyna się etap deskrypcji, ewentualnie kodyfikacji, czy elaboracji (Radovanović 1979: 83–93).

Jednak, jak słusznie swego czasu zauważył Henryk Jaroszewicz, *trudno się zgodzić z tym, aby faktycznie procesy standaryzacji miały cykliczny i zamknięty charakter [...]. Wiele etapów*

¹⁰ Pomija się tu tzw. bosanskohercegovački jezični izraz.

¹¹ Języki chorwacki i serbski do drugiej połowy XIX wieku rozwijały się samodzielnie.

standaryzacji stanowi bowiem w rzeczywistości procesy ciągłe i stopniowalne, mogące przebiegać równoległe do innych procesów lub nawet zostać w standaryzacji pominięte, dlatego też niemożliwe jest wskazanie ich prostego, cyklicznego następstwa, ujętego w zamkniętym, schemacie kołowym (Jaroszewicz 2004: 16). Do takiego wniosku można było dojść jeszcze w 10 lat (w 2004 roku) po uznaniu języka bośniackiego, jako standardowego, analizując specyfikę standaryzacji języka bośniackiego. Jak wówczas pisał H. Jaroszewicz w 2004 roku *specyfika najnowszej standaryzacji języków południowosłowiańskich dobitnie świadczy o tym, że standaryzacja wcale nie musi się rozpoczynać etapem selekcji, dojście do etapu kodyfikacji nie musi zostać poprzedzone deskrypcją, kultywacja może być już drugim ogniwem, elaboracja może zaś zostać niemal całkowicie pominięta. Przykładem jest standardowy język bośniacki, kod powołany do życia na mocy politycznej decyzji [...]. Oficjalne polityczne zatwierdzenie istnienia tego języka w 1995 r. (a więc akceptacja) bezpośrednio wpłynęło na środowiska lingwistyczne, które – <<nolens volens>> musiały uznać powstanie nowego języka słowiańskiego [w tej części artykułu pomija się aspekt historyczny współczesnego okresu przedstandardowego języka bośniackiego – RB]. Od tego też momentu dotychczasowe katedry serbokroatytyki zaczęły się dzielić i wprowadzać lektorat języka bośniackiego (obok chorwackiego i serbskiego), władze Bośni i Hercegowiny poczęły zaś aktywnie działać, zarówno w kraju, jak i za granicą, na rzecz popularyzacji języka bośniackiego (kultywacja). Co istotne, choć język bośniacki formalnie istniał, długo brakowało podstawowych informacji na temat jego kształtu. Trudno było nawet dociec, jaki kod językowy został obrany za jego podstawę – czy stał się nim np. dawny bośniacko-hercegowiński wariant języka serbsko-chorwackiego (a jeśli w zreformowanym kształcie, to na ile zmienionym), czy też jakiś dialekt, którym posługują się Bośniacy. Tym samym widoczny stawał się brak ogniw selekcji. Słownik ortograficzny, gramatyka i słownik języka bośniackiego ukazały się natomiast (kodyfikacja), zanim jeszcze dokonano lingwistycznego opisu specyfiki języka społeczności zamieszkującej Bośnię i Hercegowinę (deskrypcja). Tym samym normatywny nakaz „co należy” poprzedził odpowiedź na pytanie – o wiele istotniejsze z punktu widzenia komunikacji językowej – „co jest?”* (Jaroszewicz 2004: 16–17).

Od czasu powstania powyższych zdań w standaryzacji języka bośniackiego zmieniło się wiele.

Standaryzacja języka bośniackiego

Bośnia i Hercegowina uzyskała niepodległość 1 marca 1992 roku w referendum niepodległościowym, przy bojkocie serbskiej populacji tej jugosłowiańskiej wcześniej republiki. Do usamodzielnienia się państwa językiem urzędowym był język serbsko-chorwacki w wersji (i)jekawskiej – tzw. *bosanskohercegovački jezični izraz*. Burzliwe usamodzielnienie się Bośni i Hercegowiny spowodowało problem kryzysowy – trzy główne zamieszkujące ją narody – Chorwaci, Serbowie i Muzułmanie – dalekie były (a i są dalej) od wypracowania konsensusu. Serbowie bośniaccy, po wojnie domowej, zakończonej porozumieniem z Dayton w 1995 roku, utworzyli w ramach Bośni i Hercegowiny Republikę Serbską, odcinając się od bośniackich korzeni¹². Federacja chorwacko-muzułmańska

¹² Akceptują oni wyłącznie tożsamość regionalną, por. np. określenie Serb bośniacki. Por. Stankowicz 2004: 64.

(chorwacko-boszniacka¹³), której oficjalna nazwa brzmi Federacija Bosne i Hercegovine – druga z jednostek administracyjnych dzisiejszego państwa bośniackiego – rozwija się mimo wszystko oddzielnie, jako chorwacka i boszniacka. Chorwaci, analogicznie jak Serbowie w tym państwie, z własnej woli znaleźli się w kręgu języka, kultury i polityki chorwackiej. Muzułmanie (Boszniacy)¹⁴ zostali więc osamotnieni w kontynuowaniu ciągłości państwowej i narodowej, i na dziś, wydaje się, tylko oni są nią zainteresowani.

Stosunek Bośniaków do języka rodzimego zmienił się dopiero po uzyskaniu przez Bośnię i Hercegowinę niepodległości. Jeszcze w tekście Konstytucji Bośni i Hercegowiny z marca 1993 roku widniał zapis o języku urzędowym serbsko-chorwackim: *U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik ijekavskog izgovora*¹⁵. Zmiany prawne, utwierdzające nazwę języka bośniackiego, nastąpiły już we wrześniu tego samego roku, wraz z wydaną uchwałą, w której obok języka chorwackiego i serbskiego potwierdzano również język bośniacki:

*U Republici Bosni i Hercegovini u službenoj upotrebi je standardni književni jezik ijekavskog izgovora njenih konstitutivnih naroda koji se imenuje jednim od tri naziva: bosanski, srpski, hrvatski*¹⁶.

Znaczący wpływ na kształtowanie tożsamości bośniackiej miało nadanie przez Kongres Intelktualistów Bośniacko-Muzułmańskich (Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca – KBMI) swojej grupie etnicznej nazwy Bošnjaci. Dnia 22 grudnia 1992 roku, podczas odbywającego się w Sarajewie kongresu, jeszcze w trakcie działań wojennych na terenie Bośni i Hercegowiny, wydano deklarację dotyczącą historycznych związków ludności muzułmańskiej z Bośnią i jej tradycją państwowo-prawną. Dokument pod nazwą *Deklaracija bošnjačkog sabora* został przyjęty przez Boszniacki sabor 27 września 1993 roku. Dla Boszniaków *Deklaracija* jest historycznie ważnym dokumentem państwowym. Muhamed Filipović¹⁷ przedstawił go społeczności bośniackiej następująco:

¹³ Muzułmanie uzyskali potwierdzenie pełnoprawnego, niezależnego narodu wewnątrz Jugosławii w konstytucji federalnego państwa z 1974 roku. Akt ten zwiększał niezależność republik i okręgów autonomicznych. Okręgi autonomiczne Kosowo i Wojwodina w wielu kwestiach uzyskały status podobny republikom, pozostały jednak dalej w ramach Socjalistycznej Republiki Serbii (SR Srbija). Jedną z najistotniejszych decyzji tej konstytucji było utworzenie równowagi sześciu republik i sześciu narodów, w tym również bośniackich Muzułmanów (Muslimani), którzy po rozpadzie SFRJ, od 1993 roku nazywali się Muslimani-Bošnjaci, a następnie Bošnjaci. W literaturze polskiej naród Bośni i Hercegowiny wyznania mahometańskiego określane jest następującymi terminami: (1) starsze określenie – Muzułmanin (bośniacki), (2) ogólne i niezbyt precyzyjne określenie Bośniak lub (3) w ostatnim czasie na wzór pierwowzoru – Boszniak. Ten ostatni etnonim, co prawda, nie istnieje w powszechnym użyciu i używają go wyłącznie specjaliści, jest jednak na tyle niedwuznaczny, precyzyjny i ścisły, że w niniejszym artykule zdecydowano się na jego wymienne stosowanie (tak, jak i jego derywaty) z terminami „Bośniak” i „Muzułmanin (bośniacki)”. Czasami jednak, w celu precyzyjności i wyeliminowaniu dwuznaczności, użyto formy boszniacki, w przeciwstawieniu do terminu bośniacki. Zob. też przypis 17.

¹⁴ Oczywiście nie wszyscy obywatele Bośni i Hercegowiny, którzy identyfikują się z państwem, językiem i kulturą bośniacką są wiernymi.

¹⁵ *W Republice Bośnia i Hercegowina w oficjalnym użyciu jest język serbsko-chorwacki, względnie chorwacko-serbski wymowy ijekawskiej* [tłumaczenie – R. Bońkowski].

¹⁶ *W Republice Bośnia i Hercegowina w oficjalnym użyciu jest standardowy język literacki wymowy ijekawskiej jej narodów konstytucyjnych, który mianuje się jedną z trzech nazw: bośniacki, serbski, chorwacki* (Izetbegović 2001: 247; tłumaczenie – R. Bońkowski).

¹⁷ Propagator idei bośniackości.

Bošnjaci,

Nakon stotinu i petnaest godina, od ljeta 1878. godine kada su se Bošnjaci sastali u haremu Begove džamije da bi se dogovorili o odbrani svoje zemlje, sastali smo se nanovo i u znaku našeg narodnog imena, naše slavne tradicije i zbog interesa naše zemlje, naše države i njenog naroda.

Svjesni povijesnog značenja momenta u kojem se sastajemo kao iskušenja koja nas čekaju, odlučni smo da našem narodu vratimo njegovo povijesno narodno ime Bošnjaci, da se na taj način čvrsto vežemo za našu zemlju Bosnu i njenu državno-pravnu tradiciju, za naš bosanski jezik i sveukupnom duhovnom tradicijom naše povijesti.

U duhu tog vraćenog imena i potvrđenog identiteta, izjavljujemo da našu domovinu Bosnu vidimo kao slobodnu i demokratsku zajednicu, koja će čuvati i produbljivati stoljetne zasade tolerancije i međusobnog poštovanja svih ljudi i svih tradicija što u njoj žive. Pozivamo tome za svjedoka cjelokupnu našu povijest.

Da bismo produžili i produbili započeti posao potvrđivanja vlastitog narodnog bića, njegovog mjesta i zadaće u svijetu u kojem živimo i afirmaciju njegovih nacionalnih i državnih institucija, odlučujemo da Bošnjački sabor i ubuduće radi. Sabor će biti mjesto okupljanja svih Bošnjaka na kojem će se u slobodi mišljenja, poštovanju različitih uvjerenja i uz maksimalnu kompetenciju i odgovornost razmatrati sva najvažnija pitanja života bošnjačkog naroda i naše države, i utvrđivati pravci naše nacionalne akcije.

*Neka Allah bude svjedok naše iskrene namjere i podrži nas u njoj*¹⁸.

Od momentu uchwalenia *Deklaraciji* władze bośniackie prowadziły szeroką akcję propagującą nową narodową nazwę Muzułmanów bośniackich oraz języka bośniackiego. W 1994 roku Ministerstwo Oświaty, Nauki, Kultury i Sportu Bośni i Hercegowiny przygotowało dokument *Izvodi iz nastavnih planova programa osnovnih škola, gimnazija i srednjih stručnih škola*¹⁹, w których stwierdzano:

¹⁸ Bośniacy, *Po stu piętnastu latach, od lata 1878 roku, kiedy Bośniacy spotkali się w pomieszczeniach meczetu Bega, aby umówić się co do obrony swojego kraju, spotkaliśmy się ponownie, tym razem w związku z naszą nazwą narodową, naszej sławnej tradycji i w związku z interesami naszego kraju, naszego państwa i jego narodu. Świadomi historycznego znaczenia chwili, w której się spotykamy, jak i pokus, jakie na nas czekają zdecydowani jesteśmy, aby naszemu narodowi zwrócić jego historyczną nazwę Boszniacy, aby w ten sposób mocno się związać z naszym krajem Bośnia i z jej tradycją państwowo-prawną, dla naszego języka bośniackiego i całościowej tradycji duchowej naszej historii. W duchu tej powróconej nazwy i potwierdzonej tożsamości oświadczamy, że naszą ojczyznę Bośnię widzimy jako wolną i demokratyczną wspólnotę, która będzie strzec i pogłębiać stuletnie zasady tolerancji i wzajemnego szacunku wszystkich ludzi i wszystkich tradycji w niej obecnych. Na świadka tego wzywamy całą naszą historię. Aby kontynuować i pogłębić rozpoczęty trud zatwierdzania własnego istnienia narodowego, jego miejsca i zadania w świecie w jakim żyjemy oraz afirmację jego instytucji narodowych i państwowych decydujemy się na dalszą pracę Bośniackiego Saboru. Sabor będzie miejscem zgromadzeń wszystkich Boszniaków, w którym przy wolności przekonań, szacunku do różnych przekonań oraz przy maksymalnej kompetencji i odpowiedzialności będzie się rozważać wszystkie najistotniejsze problemy życia narodu bośniackiego i naszego państwa oraz będzie się ustalać kierunki naszych działań narodowych. Niech Allah będzie świadkiem naszej szczerzej intencji i podtrzyma nas w niej (Deklaracja Bošnjačkog sabora, za: Idrizbegović 2003: 19; tłumaczenie – R. Bońkowski).*

¹⁹ *Wyciągi z planów nauczania programów do szkół podstawowych, gimnazjów i średnich szkół zawodowych* [tłumaczenie – R. Bońkowski].

[...] cilj je nastave bosanskog jezika i književnosti da učini usvoje elemente pismenosti i osnovne strukturne i izražajne vrijednosti književnog jezika kao specifičnog informativnog i komunikativnog sredstva, te da učenike upozna sa značajnim književnoumjetničkim djelima nastalim na našem jeziku i sa najznačajnijim djelima svjetske književnosti²⁰.

Z kolei z inicjatywy KBMI w latach 1992–1995 w Sarajewie opublikowano gramatykę języka bośniackiego dla szkół średnich (Vajzović – Zvrko 1994) oraz Aliji Isakovicia *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku* (Isaković 1992) i *Rječnik bosanskoga jezika (karakteristična leksika)* (Isaković 1995). Istotną rolę w popularyzacji języka bośniackiego odegrała również Islamska Wspólnota Religijna w Bośni i Hercegowinie (Islamska Zajednica u BiH), otwierając w 1995 roku w tym państwie pierwsze gimnazjum **boszniackie**, w którym głównym przedmiotem nauczania stał się język bośniacki.

Problem nazwy języka

Pomimo tych działań po wojnie zakończonej w 1995 roku język bośniacki znajdował się w bardzo niekorzystnej sytuacji. Istotnym problemem okazała się zmieniona struktura etniczna państwa. Działania wojenne spowodowały, iż miejsce swojego zamieszkania zmieniło około 80% mieszkańców tego kraju. Inną sporną kwestią do rozwiązania przez **boszniackich** językoznawców była nazwa języka. Część z nich uważała bowiem, iż język – dotyczący wszystkich mieszkańców Bośni i Hercegowiny – jako taki powinien być określany jako „bosanski jezik” (język bośniacki). Inni zaś twierdzili, że nazwa języka musi posiadać charakter *stricte* narodowy, odnoszący się wyłącznie do Boszniaków, tj. powinien być nazywany „językiem boszniackim” (bošnjacki jezik)²¹. Nieunormowanie tego zagadnienia doprowadziło do zamieszania w środkach masowego przekazu oraz w administracji publicznej, np. w żupaniach, w których zdecydowaną większość stanowiła ludność chorwacka, w aktach prawnych język bośniacki nazywano boszniackim, uważając go za sekundarny w stosunku do chorwackiego (Šipka 2001: 44). Ostatecznie boszniaccy językoznawcy zdecydowali się na nazwę „język bośniacki”. Dževad Jahić dowodził, że:

*naziv bošnjacki jezik se, istina, povremeno javljao među Bošnjacima, više kao knjiški naziv, ali nije bio „dorastao” da bude konkurencija a kamoli da potisne iz upotrebe znatno starije i frekventnije ime bosanski jezik. Stoga bošnjacki jezik nije niti može biti sinoniman bosanskom. Tim prije što su se Bošnjaci zvanično i nedvosmisleno izjasnili o tome na Bošnjačkom saboru ratne 1993. godine*²².

²⁰ *Celem nauczania języka i literatury bośniackiej jest uczynienie przyswojenia elementów umiejętności pisania oraz podstawowych strukturalnych i wypowiedzeniowych wartości języka literackiego jako specyficznego środka informacji i komunikacji, a także zapoznanie uczniów ze znaczącymi dziełami literacko-artystycznymi powstałymi w naszym języku oraz z najbardziej znaczącymi dziełami literatury światowej* (Izetbegović 2001: 249; tłumaczenie – R. Bońkowski).

²¹ Dla Boszniaków (ale i boszniackich lingwistów) nazwa *bosanski jezik* nie była problematyczna. W samej Bośni i Hercegowinie nazwę tę uznali również ci, którzy nie identyfikują się z tą jedną z trzech nacji ją zamieszkujących.

²² *Nazwa język boszniacki, to fakt, czasami pojawiał się u Boszniaków, ale bardziej jako nazwa książkowa, jednak nie „dorósł” do tego, aby być konkurencją, a tym bardziej, aby wyprzeć z użycia znacznie starszą i bardziej frekwencyjną nazwę język bośniacki. Dlatego więc język boszniacki nie jest i nie może być synonimiczny z językiem bośniackim. Tym bardziej, że Boszniacy oficjalnie i niedwuznacznie opowiedzieli się za tym na Boszniackim Saborze w wojennym 1993 roku* [tłumaczenie – R. Bońkowski] (Hebib-Valjevac 1998: 43; zob. też: Jahić 1999a: 74–75).

Nazwanie języka ‘bosanski’ wywołało jednak między muzułmańskimi (bosznackimi) i niemuzułmańskimi badaczami spór²³.

Po 1995 roku czołowi boszniaccy językoznawcy zaczęli intensywnie popularyzować język bośniacki za granicą. Twierdzili, iż językiem bośniackim posługują się zarówno wyznawcy Allaha z Bośni i Hercegowiny, z Sandżaku, jak i z niektórych obszarów Kosowa. Jednym z największych zwolenników tego poglądu był A. Isaković, który w swoich artykułach wielokrotnie podkreślał: [...] *bosanski jezik je i suštinski i nominalno živio i razvijao se na ovim našim prostorima, pa i šire, uključujući Sandžak, dijelove Crne Gore [...] i neke teritorije Kosova*²⁴. Uważał także, że głównym argumentem, który świadczy o tym, że Muzułamie-Boszniacy mówią językiem bośniackim poza granicami Bośni i Hercegowiny, jest częste używanie przez nich turcyzmów i głoski *h*.

²³ Niemuzułmańscy językoznawcy mieszkający i pracujący w krajach ościennych uważają, że Muzułmanie nie mają prawa kodyfikowany przez nich język nazywać bosanski, a wyłącznie bošnjački – będący przymiotnikiem pochodzącym od nazwy narodu – Bošnjak (oczywiście pragnienie to ma szansę na urzeczywistnienie jedynie wówczas, jeśli bośniaccy Serbowie i Chorwaci będą gotowi zaakceptować wysuniętą propozycję oraz potencjalnie może być uwarunkowane kierunkiem, w którym podąży norma a także kształtem uzusu języka bośniackiego). Uważają oni bowiem, że forma *bosanski* zarezerwowana jest dla wszystkich mieszkańców Bośni i Hercegowiny. Obszerniej: Bońkowski 2010: 166–175.

²⁴ [...] *język bośniacki istotnie i nominalnie żył i rozwijał się na tych terenach, ale i szerzej, włączając Sandżak, części Czarnogóry [...] i pewne terytoria Kosowa* (Halilović 1999a: 77; tłumaczenie – R. Bońkowski). Zdecydowana większość muzułmańskich językoznawców z Bośni i Hercegowiny wyrażała poglądy podobne do A. Isakovića. Dž. Jahić w swojej książce *Bošnjački narod i njegov jezik* stwierdził: [...] *Bošnjake kao narod objedinjuje njihov zajednički jezik, koji oni nazivaju bosanskim, a tako ga nazivaju i sandžački Muslimani, mada oni u principu sebe ne smatraju „Bosancima”*. Dakle, to je jezik jednog naroda, bez obzira kakve sve teritorijalno-etničke razlike postoje unutar samog tog naroda. Bošnjaci se (školski rečeno) dijele na dva dijela: na „bosanske Bošnjake“ i „sandžačke Bošnjake“, među kojima postoje razlike, ali koji ipak pripadaju jednom te istom narodu. Kako su se među ta dva dijela bošnjačkog naroda formirale razlike, shodno tome idu i razlike u jeziku, koje su čitav taj razvoj pratile. Na taj način, unutar bosanskog jezika formirale su se dvije varijante, bosanska i sandžačka, odnosno zapadna i istočna, mada one do danas nisu dovoljno istražene niti su pouzdanije naučno obrazložene i definirane. [...] Bošnjaci su i štakavci i šćakavci, ijekavci i ikavci, odlikuju ih i južnije („mlade”) govorne crte i zapadnije govorne odlike (arhaičnije). Bošnjaci iz Sandžaka pripadaju zetsko-južnosandžačkom dijalektu, odnosno njegovom južnosandžačkom poddijalektu, također zahvaćenom novoštokavskim inovacijama. Bosanski jezik ima pet svojih dijalekata: ijekavskoštakavski (istočnohercegovački), ijekavskošćakavski (zapadnobosanski), ikavskoštakavski (zapadnohercegovački), ikavskošćakavski (zapadnobosanski) i ekavsko-ijekavskoštakavski (južnosandžački) (Bošnjaków, jako naród, zjednača ih wspólny jezyk, który oni nazywają bośniackim, a tak nazywają go i Muzułmanie z Sandżaku, chociaż w gruncie rzeczy nie uważają siebie za „Bośniaków” (Bosancima). Jest to więc język jednego narodu bez względu na wszystkie różnice terytorialno-etniczne, jakie istnieją wewnątrz samego tego narodu. Boszniacy (mówiąc szkolnie) dzielą się na dwie części: na Boszniaków z Bośni i Bośniaków z Sandżaku, między którymi istnieją różnice, ale którzy jednak należą do tego samego narodu. A jeśli między tymi dwoma częściami narodu boszniackiego wytworzyły się różnice, stosownie do tego występują i różnice w języku, które z całym tym rozwojem szły w parze. W ten sposób wewnątrz języka bośniackiego ukształtowały się dwa warianty, bośniacki i sandżacki, względnie zachodni i wschodni, choć do dziś nie są one wiarygodnie naukowo wyjaśnione i zdefiniowane. [...] Boszniacy to i sztakawcy, i szćakawcy, ijekawcy i ikawcy, wyróżniają ich i południowe („młode”), i zachodnie (bardziej archaiczne) cechy językowe. Boszniacy z Sandżaku należą do dialektu zetsko-południowosandżackiego, względnie jego południowosandżackiego poddialektu, również objętego innowacjami nowosztokawskimi. Język bośniacki posiada pięć swoich dialektów: ijekawskosztokawski (wschodniohercegowski), ijekawkoszćakawski (zachodniobośniacki), ikawskosztokawski (zachodniohercegowski), ikawkoszćakawski (zachodniobośniacki) i ekawsko-ijekawskosztokawski (południowosandżacki) [tłumaczenie – R. Bońkowski] (por. Jahić 1999b: 76). W książce zaś *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora* dopełniał: [...] *već je rečeno da južnosandžački poddijalekt spada u širu dijalekatsku bazu bosanskog jezika, u granicama nekadašnjeg Bosanskoga pašaluka, u kojem se formirao i sam bošnjački narod kao cjelina. [...] Bošnjaci iz Sandžaka kulturalnohistorijski razvijali su se u tijesnim vezama sa bosanskom maticom, mada njih odlikuju i neke osobine različite od bosanskih* (zostało już powiedziane, że poddialekt południowosandżacki należy do szerszej bazy dialektalnej języka bośniackiego, w granicach wcześniejszego Paşaliku Bośniackiego, w którym jako całość ukształtował się także sam naród bośniacki [...] Boszniacy z Sandżaku rozwijali się kulturowo-historycznie w ścisłym związku z macierzą bośniacką, chociaż rozróżniają ich pewne cechy inne od bośniackich (tłumaczenie – R. Bońkowski; por.: Jahić 1999a: 141). Więcej na temat teorii muzułmańskich językoznawców dotyczących pochodzenia i języka Boszniaków: Behar 1998: 21.

Etapy standaryzacji

Jeszcze zanim język bośniacki został potwierdzony jako urzędowy w Bośni i Hercegowinie, w 1991 roku pojawiły się dwie monografie, które mogły zapowiadać poważniejsze prace nad językiem bośniackim: *Jezik bosanskih Muslimana* Dževada Jahića (Jahić 1991) oraz *Bosanski jezik* Senahida Halilovića (Halilović 1991). Dotyczyły one opisu języka Bośniaków, rozwoju dialektów bośniackich, tradycję językową i literacką, bazę dialektyczną oraz problem związany z nazwą języka. I chociaż nazwa *język bośniacki* (bosanski jezik) została uprawomocniona dwa lata później (jeszcze w bośniackiej konstytucji z 1993 roku funkcjonowała nazwa *język serbsko-chorwacki względnie chorwacko-serbski* (srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski jezik, to jednak kilka miesięcy później, w tym samym roku wydano uchwałę o urzędowych językach serbskim, chorwackim i bośniackim na terenie Bośni i Hercegowiny), dlatego powyższe publikacje można uznać za początek standaryzacji języka bośniackiego.

Rok później, w 1992 roku, Alija Isaković wydaje *Rječnik karakteristične leksike u bosanskom jeziku* (Isaković 1992). Następnie ukazują się dwie następne publikacje pomocne w standaryzacji języka bośniackiego – tego samego autora poszerzona publikacja z 1992 roku *Rječnik bosanskog jezika (karakteristična leksika)* (Isaković 1995) oraz pierwsza gramatyka języka bośniackiego dla szkół średnich: *Gramatika bosanskog jezika (I.–IV. razred gimnazije)* Hanki Vajzović i Huseina Zvrko (Vajzović – Zvrko 1994).

W dniach 7–8 września 1998 roku w Bihaciu czołowi muzułmańscy językoznawcy (m.in. Senahid Halilović, Dževad Jahić) oraz pisarz Džemaludin Latić, przy poparciu władz kantonu Unsko-Sańskiego, Instytutu Języka w Sarajewie oraz Federalnego Ministerstwa ds. Szkolnictwa, Nauki, Kultury i Sportu, zorganizowali konferencję naukową *Simpozij o bosanskom jeziku*. Głównym przedmiotem debaty była analiza języka bośniackiego w różnych kontekstach: lingwistycznym, socjologicznym, historycznym, filozoficznym, politycznym i religijnym. Uczestnicy spotkania uważali, że symposium będzie miało wpływ na dalszy rozwój rodzimego językoznawstwa i wpłynie na przyspieszenie działań nad standaryzacją języka bośniackiego (Čedić 1999: 77). Rozprawiano również o najważniejszych problemach języka i przygotowano program działania na najbliższe lata. Za główny cel przyjęto rozwiązanie następujących kwestii:

1. Kadrovski osnažiti Institut za jezik u Sarajevu, redefenirati njegove zadatke i preimenovati ga u Institut za bosanski jezik.
2. Odsjek za južnoslavenske jezike Filozofskog fakulteta u Sarajevu preimenovati u Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik.
3. Bosanskom jeziku osigurati međunarodni status putem koda za jezik.
4. Zasnovati kratkoročne projekte izrade:
 - a) Gramatike bosanskog jezika za osnovnu i Gramatike za srednju školu.
 - b) Školskog pravopisnog priručnika i
 - c) Jednotomnog rječnika bosanskog standardnog jezika.
5. Zasnovati dugoročne projekte izrade:
 - a) Gramatike bosanskog jezika.
 - b) Velikog rječnika bosanskog jezika i
 - c) Pravopisa bosanskog jezika.
6. Izgraditi priručnike bosanskog jezika [...].

7. U dogovoru sa ministarstvima pedagoški zavodi trebaju pronaći nove forme rada, kako bi se prevladale teškoće koje se sada javljaju u nastavi maternjeg jezika (novi vidovi seminarija, stalnih predavanja o bosanskom jeziku i sl.)²⁵.

W zakresie projektów krótko- i długoterminowych udało się zrealizować już wszystkie punkty programu przygotowanego przez boszniacką inteligencję w Bihaciu²⁶. W projekty krótkoterminowe wpisują się:

- 1/ *Pravopis bosanskog jezika za škole* Senahida Halilovicia z 1999 roku (Halilović 1999b);
- 2/ *Školski rječnik bosanskog jezika* Dževada Jahicia z 1999 roku (Jahić 1999c).

Powstają różnorodne podręczniki języka bośniackiego do nauki w szkole podstawowej i średniej, np.:

- 1/ *Osnovi gramatike bosanskog jezika, priručnici, knjiga 4* Ibrahima Čedicia z 2001 roku (Čedić 2001) oraz
- 2/ *Bosanski jezik, jezičko-pravopisni priručnik za učenike osnovnih i srednjih škola* Refika Bulicia z 2001 roku (Bulić 2001).

Projekty długoterminowe wymagały większego nakładu czasu i pracy, ale i one w konsekwencji zostały zrealizowane. Jeszcze w 1996 roku Senahid Halilović opublikował *Pravopis bosanskoga jezika* (Halilović 1996). W 2000 roku trójka autorów, Dževad Jahić, Senahid Halilović oraz Ismail Palić, drukują gramatykę języka bośniackiego (*Gramatika bosanskoga jezika*: Jahić – Halilović – Palić 2000). W 2007 roku Institut za jezik w Sarajewie wydaje *Rječnik bosanskog jezika*, kierownik projektu Ibrahim Čedić. To kapitalne, jednotomowe, ale bardzo obszerne dzieło, liczy 1320 stron i 60 tysięcy jednostek leksykalnych. Słownik charakteryzuje się następującymi cechami:

- nie ma powrotu do przeszłości – archaizmy nie są brane pod uwagę;
- dominuje rodzima leksyka słowiańska (wbrew wcześniejszym obawom części opinii publicznej o polityczne wprowadzanie orientalizmów do języka);
- pożyczki językowe dotyczą form na stałe zdomowionych w języku (germanizmy, latynizmy, greczyzmy, anglicyzmy, orientalizmy, bohemizmy itp.);

²⁵ 1. Wzmocnić kadrowo Instytut Języka w Sarajewie, przededefiniować jego zadania i zamienić jego nazwę na „Instytut Języka Bośniackiego”; 2. Zamienić nazwę Instytut Języków Południowosłowiańskich Wydziału Filozoficznego w Sarajewie na Instytut Języków Bośniackiego, Chorwackiego i Serbskiego; 3. Zabezpieczyć dla języka bośniackiego międzynarodowy status poprzez dodanie mu kodu; 4. Urzeczywistnić projekty krótkoterminowe: a/ gramatykę języka bośniackiego dla szkół podstawowych i średnich, b/ słownik ortograficzny z zasadami pisowni języka bośniackiego dla szkół, c/ jednotomowy słownik języka bośniackiego dla szkół; 5. Urzeczywistnić projekty długoterminowe: a/ gramatykę języka bośniackiego, b/ wielki słownik języka bośniackiego, c/ słownik ortograficzny z zasadami pisowni języka bośniackiego; 6. Stworzyć podręczniki języka bośniackiego [...] w szkole podstawowej i średniej oraz podręczniki do użycia praktycznego w mediach publicznych – prasie, radiu i telewizji; 7. Po konsultacjach z ministerstwami instytucji pedagogiczne powinny znaleźć nowe formuły pracy tak, aby przewyciężyć trudności, które ujawniają się do teraz w nauce języka ojczystego (nowe formy seminariów, stałych wykładów o języku bośniackim itp.) (Šipka 2001: 306; tłumaczenie – R. Bońkowski); zob też: Kajan 1998: 43.

²⁶ Oprócz niżej wspomnianych językowi bośniackiemu przydzielony został kod międzynarodowy. *Odsjek za južnoslavenske jezike filozofskog fakulteta u Sarajevu* w 1999 roku został zamieniony na *Odsjek za bosanski, hrvatski i srpski jezik*. Jeśli mowa o instytucji *Institut za jezik*, zachowała ona starą nazwę i mniej więcej tę samą liczbę zatrudnionych, więc od lat dziewięćdziesiątych do dzisiaj cel, aby go kadrowo zasilić nie został osiągnięty.

- zachowanie wielu dubletów leksykalnych (bo, jak mówi kierownik projektu słownika, Ibrahim Čedić, mieszkańcy Bihacia i Sarajewa nie używają tej samej leksyki²⁷).

W trzy lata później, w 2010 roku, opublikowany zostaje przez Wydział Filozoficzny Uniwersytetu w Sarajewie, zamykający etap deskrypcji w standaryzacji języka bośniackiego *Rječnik bosanskog jezika*, którego autorami są Senahid Halilović, Ismail Palić oraz Amela Šehović (Halilović – Palić – Šehović 2010). Według niego np. standardowe są wyłącznie formy typu *opći*, *općina*, *općenito*, *uopće* itp. (a nie *opšti*, *opština*, *opštenito*, *uopšte*) forma *sveštenik* dotyczy wyłącznie osoby, która funkcjonuje w Serbskiej Cerkwi Prawosławnej, *svećenik* zaś dotyczy osoby, która funkcjonuje w jakimkolwiek Kościele, oprócz wspomnianym, dubletu typu *prijevod* / *prevod*, *prijevoj* / *prevoj* oraz tzw. sekundarne *h*, np. *sevdah*, *sahat-kula*, porawne jest tylko *h* w wyrazach typu: *mehko*, *lahko* itp.

I wreszcie ostatni projekt dotyczący standaryzacji języka bośniackiego, który należy tu wymienić, to pierwszy wielotomowy encyklopedyczny słownik języka bośniackiego (*Rječnik bosanskog jezika*) Dževada Jahicia (Jahić 2010). Projekt, który jest rezultatem dziesięcioletniej pracy autora, w swoim zamyśle ma posiadać 10 tomów, przeszło 400 stron, 80 tysięcy haseł i 350 tysięcy opracowanych i opisanych jednostek leksykalnych. Dotychczas autor opublikował dwa tomy (tom 1 A–Ć, tom 2 D–F).

Standaryzacja języka bośniackiego dziś właściwie zbliża się ku końcowi. Dlatego zamykając opis etapów standaryzacji tego języka najwłaściwsze wydają się słowa autorów we wstępie do wspomnianego *Rječnika bosanskog jezika* Senahida Halilovicia, Ismaila Palicia oraz Ameli Šehović:

Posljednjih desetak godina u historiji bosanskog jezika bit će označene kao razdoblje u kome je norma toga jezika konačno uobličena. Standardni bosanski jezik postaje punopravnim članom slavenske, evropske i svjetske zajednice standardnih jezika zahvaljujući, prije svega, trima knjigama: „Pravopisu bosanskoga jezika” S. Halilovića (1996), „Gramatici bosanskoga jezika” Dž. Jahića, S. Halilovića i I. Palića (2000) i „Rječniku bosanskoga jezika” S. Halilovića, I. Palića i A. Šehović²⁸.

²⁷ *Jedan od posebnih slojeva u bosanskom jeziku jeste postojanje izraza dvostrukosti i višestrukosti. Bosanski jezik je toliko bogat leksikom da o jednom pojmu, stvari možemo iznijeti iskaz na različite načine i upotrijebiti različitu leksiku, a rezultat je sa istim značenjem. To jest, određene stvari možemo izreći na različite načine. Upravo zbog toga je bosanski jezik i specifičan i u konačnom sastavu njegove leksike moraju postojati sve dvostrukosti i višestrukosti kako bi korisnici jezika mogli imati slobodu izbora jezičkih sredstava. Istu leksiku ne upotrebljava stanovništvo Bihaća i Sarajeva i zbog toga mora postojati sloboda izbora. Mi smo u izradi Rječnika strogo pazili da ne uklanjamo određene riječi, odnosno da ne namećemo riječi koje neko nema u navici da upotrebljava (Jedną ze szczególnych cech charakterystycznych dla języka bośniackiego jest funkcjonowanie dwu i więcej form na określenie tego samego zjawiska. Język bośniacki jest na tyle bogaty w leksykę, że o jednym pojęciu, rzeczy możemy powiedzieć na różne sposoby i użyć różnej leksyki, a wynik pozostanie z tym samym znaczeniem. To znaczy, określone rzeczy możemy nazwać na różne sposoby. Dlatego w gruncie rzeczy język bośniacki jest specyficzny, więc w ostatecznym układzie dotyczącym jego leksyki muszą istnieć wszystkie formy tak, aby użytkownicy języka mogli posiadać wolność wyboru środków językowych. Tej samej leksyki nie używają mieszkańcy Bihacia i Sarajewa i dlatego musi istnieć wolność wyboru. W pracach nad Słownikiem rygorystycznie uważaliśmy, aby nie usuwać określonych wyrazów, względnie aby nie narzucać wyrazów, których ktoś nie ma w zwyczaju używać (wyd. internetowe: www1; tłumaczenie – R. Bońkowski).*

²⁸ *Ostanie kilkanaście lat w historii języka bośniackiego będzie oznaczone jako okres, w którym norma tego języka została definitywnie została ukształtowana. Standardowy język bośniacki staje się równoprawnym członkiem słowiańskiej, europejskiej i światowej wspólnoty języków standardowych dzięki, przede wszystkim, trzem książkom: „Pravopisowi bosanskoga jezika” S. Halilovicia (1996), „Gramatice bosanskoga jezika” Dž. Jahića, S. Halilovicia i I. Palicia (2000) i „Rječnikowi bosanskoga jezika” S. Halilovicia, I. Palicia i A. Šehović. (Halilović – Palić – Šehović 2010; tłumaczenie – R. Bońkowski).*

Tytułem zakończenia

Język jest przedmiotem badań nie tylko lingwistycznych, ale też jest kojarzony i traktowany na równi z pojęciami *narod, ojczyzna, wolność*. Jest symbolem narodu i gwarantem jego egzystencji. W Chorwacji, Bośni i Hercegowinie, Czarnogórze i Serbii język = naród i dlatego takie postrzeganie języka ułatwia jego afirmację i prace kodyfikacyjne.

BIBLIOGRAFIA

- Behar 1998:** Jezik Bošnjaka izvan Bosne i Hercegovine. Simpozij o bosanskom jeziku, w: „Behar”. *Časopis za kulturu i društvena pitanja*, broj 38, Zagreb 1998.
- Bońkowski 2010:** Bońkowski, R. Oficjalna nazwa jednego z trzech urzędowych języków w Bośni i Hercegowinie – konflikt nazwotwórczy, w: *Komunikacja w sytuacjach kryzysowych*, red. J. Stawnicka, Katowice 2010, s. 166–175.
- Bulić 2001:** Bulić, R. *Bosanski jezik, jezičko-pravopisni priručnik za učenike osnovnih i srednjih škola*, Tuzla 2001.
- Čedić 1999:** Čedić, I. *Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova)*, Sarajevo 1999.
- Čedić 2001:** Čedić, I. *Osnovi gramatike bosanskog jezika, priručnici, knjiga 4*, Sarajevo 2001.
- Halilović – Palić – Šehović 2010:** Halilović, S., Palić, I., Šehović, A. *Rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo 2010.
- Halilović 1991:** Halilović, S. *Bosanski jezik*, Sarajevo 1991.
- Halilović 1996:** Halilović S. *Pravopis bosanskoga jezika*, Sarajevo 1996.
- Halilović 1999a:** Halilović, S. Jezik i politika, w: *Simpozij o bosanskom jeziku (zbornik radova)*, red. I. Čedić, Sarajevo 1999.
- Halilović 1999b:** Halilović, S. *Pravopis bosanskog jezika za škole*, Sarajevo 1999.
- Hebib-Valjevac 1998:** Hebib-Valjevac, N. Simpozij o bosanskome jeziku. Ekstralingvistički faktori u jeziku, w: „Behar. Časopis za kulturu i društvena pitanja”, br. 38, Zagreb 1998.
http://www.orbus.be/bosanski_jezik/bosanski_lingvisti_01.htm.
- Idrizbegović 2003:** Idrizbegović, A. *Bosanski jezik i Bošnjaci. Kulturnohistorijski okviri*, Sarajevo 2003.
- Isaković 1992:** Isaković, A. *Rječnik karakteristične leksike u bosanskome jeziku*, Sarajevo 1992.
- Isaković 1995:** Isaković, A. *Rječnik bosanskog jezika (karakteristična leksika)*, Sarajevo 1995.
- Izetbegović 2001:** Izetbegović, A. Uredba sa zakonskom snagom o nazivu jezika u službenoj upotrebi u republici Bosni i Hercegovini za vrijeme ratnog stanja, Sarajevo 1. septembar/rujan 1993, w: M. Šipka, *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000). Dokumenti*, Sarajevo 2001.
- Jahić – Halilović – Palić 2000:** Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. *Gramatika bosanskog jezika*, Sarajevo 2000.
- Jahić 1991:** Jahić, Dž. *Jezik bosanskih Muslimana*, Sarajevo 1991.
- Jahić 1999a:** Jahić, Dž. *Bosanski jezik u 100 pitanja i 100 odgovora*, Sarajevo 1999.
- Jahić 1999b:** Jahić, Dž. *Bošnjački narod i njegov jezik*, Sarajevo 1999.

- Jahić 1999c:** Jahić, Dž. *Školski rječnik bosanskog jezika*, Sarajevo 1999.
- Jahić 2010:** Jahić, Dž. *Rječnik bosanskog jezika*, t. 1 A-Ć, t. 2 D-F, Sarajevo 2010.
- Jaroszewicz 2004:** Jaroszewicz, H. *Nowe tendencje normatywne w standardowych językach chorwackim i serbskim*, Opole 2004.
- Kajan 1998:** Kajan, I. Ime bosanskog jezika, Povodom Simpozija o bosanskome jeziku, Hotel Sedra, Cazin–Bihać, 7. i 8. rujna 1998, w: „Behar”. *Časopis za kulturu i društvena pitanja*, broj 31, Zagreb 1998.
- Radovanović 1979:** Radovanović, M. *Sociolingvistika*, Beograd 1979.
- Stankowicz 2004:** Stankowicz, A. *Między bośniackością a jugoslawizmem. Z dziejów kultury bośniackiej*, Bielsko-Biała 2004.
- Šipka 2001:** Šipka, M. *Standardni jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini (1850–2000)*, Sarajevo 2001.
- Vajzović – Zvrko 1994:** Vajzović, H. Zvrko, H., *Gramatika bosanskog jezika (I.–IV. razred gimnazije)*, Sarajevo 1994.
- www1:** http://www.orbus.be/bosanski_jezik/bosanski_lingvisti_01.htm.